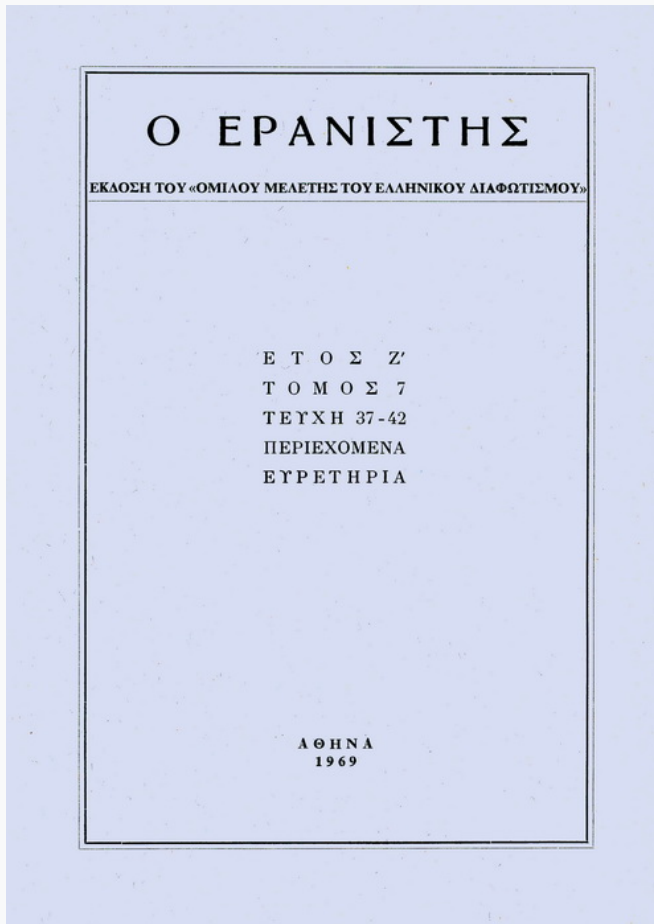

The Gleaner

Vol 7 (1969)

Ο Ανώνυμος του 1789 (Πρόδρομη Ανακοίνωση)

Κ. Θ. Δημαράς

doi: [10.12681/er.9908](https://doi.org/10.12681/er.9908)

Copyright © 2016, Δημαράς Κ. Θ.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Δημαράς Κ. Θ. (2016). Ο Ανώνυμος του 1789 (Πρόδρομη Ανακοίνωση). *The Gleaner*, 7, 27–30.
<https://doi.org/10.12681/er.9908>

Ο ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΤΟΥ 1789

(ΠΡΟΔΡΟΜΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ)

Για τὰ σπαράγματα βιβλίου τὰ ὁποῖα μοῦ ἔδωσαν ἀφορμὴ νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸν συγγραφέα τους, ἔχω διαλάβει πρόσφατα περισσότερες ἀπὸ μία φορές¹. Ὡστόσο, ἐπειδὴ βλέπω ὅτι ἀκόμη οὔτε νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ δημοσίευση τοῦ κειμένου εἶναι μπορετό, ἀλλὰ οὔτε κἀν νὰ γίνῃ μία κανονικὴ του παρουσίαση θὰ εἶταν εὐκόλο, νομίζω σκόπιμο νὰ θέσω ἐδῶ στὴν διάθεση τῶν ἐρευνητῶν τὰ ὀλίγα ὅσα ἔχω συγκεντρώσει σχετικὰ, ἐπιφυλασσόμενος, ὅταν θὰ συμπληρωθοῦν τὰ στοιχεῖα μου, νὰ προβῶ σὲ πῶς συστηματικὴ παρουσίαση ἢ καὶ ἐκδοσὴ².

Πρόκειται γιὰ τὶς σελίδες [3]-30, δηλαδὴ τὰ δύο πρῶτα τυπογραφικὰ φύλλα ἐνὸς βιβλίου, διαστάσεων ἐκ. 105/172· ἀπὸ τὸ πρῶτο λείπουν οἱ δύο σελίδες τοῦ τίτλου καὶ ἀπὸ τὸ δεύτερο οἱ δύο τελευταῖες, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενο, καθὼς θὰ δοῦμε, εἶχε σχέση μὲ τὴν χαμένη συνέχεια τοῦ βιβλίου. Ἡ σ. [3] κατευθύνει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ζητησέων μας : κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο ΕΙΔΗΣΙΝ, ἀρχίζει : «Αὐτὸ τὸ σύνθεμα δὲν ἐσυγγράφη μὲ σκοπὸν/εἰς τὸ νὰ ἰδῆ τὸ φῶς, παρὰ διὰ διατριβὴν μερι-/κῶν φίλων· μὰ ἕνας αὐτῶν ἐυρίσκωντας εὐλογον/νὰ τὸ Κοινολογήσῃ χωρὶς τὴν εἶδῃσιν του συγγρά/ψαντος τὸ δίδει εἰς τὸ κοινόν, ἐνόμωντας εἰς ἔτι/καὶ μερικὸς συλλογισμοὺς ὁποῦ ὁ ἴδιος συγγρα/φεύς, του εἶχε στείλῃ περὶ ἐνὸς βιβλίου ὀνόμαζομένου περὶ ἀνεξήθηρει-σκίας» κλπ.

Ἔτσι, λοιπόν, τὸ βιβλίον εἶχε ἀποτελεσθεῖ ἀπὸ δύο μέρη· τὸ πρῶτο μέρος ἐπιγραφόταν «Ἀληθῆς Ἱστορία» καὶ ἐκάλυπτε τὶς σσ. 7-30. Οἱ προηγούμενες ἔχουν σὲ δύο σσ. τὴν Εἶδῃσιν καὶ σὲ δύο ἄλλες μία σκωπτικὴ ἀφιέρωση πρὸς κάποιον ὁ ὁποῖος προσφωνεῖται Πάρων τῆς Ἱερῶς ποῦλλας καὶ πάσης ξηροκαμπίας καὶ ἔξαρχος τῆς ταλπαλαρίας Ἡ Ἀληθῆς Ἱστορία ἐτελείωνε στὴν σ. 30. Κάτω, στὴν δεξιὰ γωνία, πέντε κεφαλαῖα : ΣΥΛΛΟ- μᾶς πληροφοροῦν ὅτι στὴν ἐπόμενη σελίδα (31) ἀρχίζουν οἱ ΣΥΛΛΟΓισμοὶ γιὰ τὸ Περὶ Ἀνεξήθηρησκίας. Σὲ κάποιες στιγμές, ἢ, καθὼς πιστεύω μᾶλλον, σὲ κάποια στιγμὴ, κάποιος ἀπέ-

1) Βλ. ἰδίως C. Th. Dimaras, La Grèce au temps des lumières, Γενεύη, 1969, πολ., καὶ ἰδίως στὴν σ. 130, ὅπου καὶ μνεῖα τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου, θέμα πού δὲν θίγω ἐδῶ.

2) Τὸ σπάρραγμα προέρχεται ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην Ἀθανασίου Βερναρδάκη, ἀλλὰ, ὅσο γνωρίζω, εἶχε περάσει

ἀπαρατήρητο ἀπὸ τοὺς βιβλιογράφους ὅσοι ἐργάσθησαν σ' αὐτὴν τὴν βιβλιοθήκην. Δύσκολη ἀποβαίνει ἡ ἐκδοσὴ τοῦ συντόμου αὐτοῦ κειμένου, γιὰ τὴν μεγάλῃ του ἐλευθεροστομία. Στὰ ὀλίγα χωρία ὅσα παραθέτω συνεχίζοντας, ἐσεβάσθηκα σχολαστικὰ τὴν γραφὴν τοῦ ἐντύπου.

σπασε από τὸ βιβλίον τὸν τίτλον καὶ τὶς σελίδες ὅσες εἶχαν τοὺς Συλλογισμούς.

Γνωστὸ εἶναι ὅτι τὸν ὄρον ἀνεξιθρησκεία ἐπλασε ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ τὸν ἔβαλε στὸν τίτλον ἑνὸς βιβλίου του στὰ 1768.¹ Τὸ σπάραγμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ βιβλίου τυπωμένου (στὴν Λειψία, ἢ Βιέννη, ἢ Τεργέστη : δείχνω τὸ κλίμα) πρὸς τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνα· ἄλλο βιβλίον, ἐκτὸς ἀπὸ τοῦ Βούλγαρη, δὲν γνωρίζουμε σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια ποὺ νὰ ἔχει στὸν τίτλον του τὴν λέξη αὐτήν. Μποροῦμε, συνεπῶς, μὲ βεβαιότητα νὰ φρονοῦμε ὅτι τὸ δεύτερον μέρος τῆς δημοσίευσης ἢ ὁποῖα μᾶς ἀπασχολεῖ, ἐστρεφόταν ἐναντίον τοῦ Βούλγαρη. Ἀπὸ ἐδῶ ὅμως ἀρχίζουν οἱ ὑποθέσεις.

Ὁ Βούλγαρης δὲν εἶταν ἄνθρωπος νὰ ἀφήσει ἕναν ἔλεγχον ἀναπολόγητος· ἀναζητοῦμε μέσα στὸ ἔργο του τὴν ἀπάντησιν στὸν ἔλεγχον. Μπορεῖ νὰ μὴν τὴν ἔγραψε· μπορεῖ νὰ ἔχῃ ἀθῆκε. Ἄν ὅμως τὴν ἔγραψε καὶ δὲν ἔχῃ ἀθῆκε, τὸ πλησιέστερον, ὡς ὕψῃ, ἀπὸ τὰ σχετικὰ κείμενα του εἶναι τὸ φυλλάδιον ποὺ τιτλοφορεῖται «Ἐπιστολὴ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου». Τοῦ πρώην Ἀρχιεπισκόπου Σλαβονίου καὶ Χερσῶνος σταλθεῖσα μὲν εἰς Τριέστι πρὸς ἀναίρεσιν τινὸς φληνάφου δυσσεβοῦς. Ἐκδοθεῖσα δὲ ἐπιμελεῖα Ἀθανασίου Πέτρου Ψαλίδα τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων». Τὸ φυλλάδιον εἶναι τυπωμένο στὴν Βιέννη καὶ ἔχει χρονία 1791· ὁ Ψαλίδας βάζει στὴν ἀρχὴν μίαν προσφώνησιν τῷ ἀναγινώσκοντι, μνηολογημένη ἀπὸ 2 Ἰουλίου 1791 στὴν Βιέννη, μὰ ἡ ἴδια ἢ ἐπιστολὴ εἶναι γραμμένη (στὴν Πετροῦπολιν) 12 Αὐγούστου 1790.

Ὁ Βούλγαρης γράφει σὲ κάποιον Πανοσιώτατον ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχε στείλει ἕνα ἔντυπον ὥστε νὰ λάβει ὁ σοφὸς ἱεράρχης ἀφορμὴ νὰ τὸ ἀντικρούσει. Δυστυχῶς, καὶ ἐδῶ, σύμφωνα μὲ συνήθεια κληρονομημένη ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, ὁ Βούλγαρης δὲν ὀνοματίζει τὸν συγγραφέα τοῦ δημοσιεύματος (οὔτε, ἄλλωστε, καὶ τὸν ἀποστείλαντα) καὶ δὲν δίνει κανένα στοιχεῖον γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, παρεκτὸς ἀπὸ γενικότητες γιὰ τὸν ἔντονον ἀντιχριστιανικὸν του χαρακτήρα : σὲ πέντε σημεία («διὰ νὰ ἀπολύσωμεν τὸν ἄνθρωπον μὲ τὰ πέντε») λέει στὴν πάντοτε ζωηρὴν του γλώσσα) ἐξηγεῖ γιὰτί, δὲν πρέπει νὰ δώσει ἀπάντησιν στὸ βιβλίον. Ὡς πρὸς τὸν ἀποστολέαν τοῦ ἐντύπου, γνωρίζουμε ὅτι εἶναι κληρικὸς καὶ διαμένει στὴν Τεργέστη ἀπὸ ὅπου τὸ ἔστειλε στὸν Βούλγαρη².

Φυσικὰ, ὁ τελευταῖος αὐτὸς εἶταν τότε ἀρκετὰ σημαντικὸν πρόσωπον ὥστε κάθε θρησκευόμενος νὰ τὸν φέρει στὸν νοῦν του προκειμένου νὰ προκληθεῖ ἢ ἀναίρεσιν ἑνὸς ἀντιχριστιανικοῦ βιβλίου· ἀκόμη ὅμως πιὸ

1) Βλ. Legrand B. I. άρ. 402.

2) Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Ψαλίδα (Legrand B. I. άρ. 501) σκόπιμον εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀποψὴν μας, νὰ συσχετισθεῖ μὲ μίαν ἀπιστολὴν κειμένου, τὴν ὁποῖαν γράφει ὁ Βούλγαρης στὰ 1797 : «Ἐπιστολὴ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ἀρχιεπισκόπου πρώην Σλαβονίου καὶ Χερσῶνος». Ὁ ἀποδέκτης, πάλιν κλη-

ρικὸς, ὀνόματι Παγκράτιος, διαμένει, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα στὴν Τεργέστη, ὅπου ἐτυπώθηκε τὸ κείμενον τοῦ Βούλγαρη (βλ. Legrand B. I. άρ. 544). Τοῦ εἶχε στείλει, καθὼς φαίνεται, ἕνα ἔντυπον στρεφόμενον ἐναντίον τοῦ Βούλγαρη καὶ τοῦ εἶχε ζητήσει νὰ τὸ ἀντικρούσει· ὁ Βούλγαρης τοῦ ἀπαντᾷ «λιπαρῶς αἰτησαμένον» (σ.50), ἀλλὰ

φυσικό θά εΐταν ένας θαυμαστής του να τοῦ στείλει γιά ἀναίρεση ἕνα ἔργο πού θά εἶχε στραμμένη τήν αἰχμή του ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ Βούλγαρη. Αὐτό, πάντως, ἂν πρόκειται γιά μιὰ τέτοια περίπτωση, θά ἐδικαιολογοῦσε ἀκόμη περισσότερο τίς γενικότητες, τήν ἀποφυγή ἀπαντήσεων σέ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἔργου. "Όλα αὐτά συνθέτουν τήν πιθανότητα ὅτι ὁ Βούλγαρης εἶχε λάβει τὸ φυλλάδιο ἀκριβῶς πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ. Τὸ εἶχε λάβει δολόκληρο ; Εἶχε λάβει μόνο τὸ μέρος πού ἀπέβλεπε σ' αὐτόν ; Ἀδύνατον νὰ ἀποφανθοῦμε λογαριάζοντας ὅμως τὸ πολὺ ὑψηλὸ κόστος τῶν ταχυδρομικῶν σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια, δὲν εἶναι ἄτοπο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀποστολὴ περιορίσθηκε στίς σελίδες ἐκεῖνες οἱ ὁποῖες θά μπορούσαν νὰ προκαλέσουν τήν ἀπάντηση τοῦ Βούλγαρη : στὰ περι ἀνεξιθρησκείας, μαζὶ μὲ τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου. Ὁ Βούλγαρης δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ ἐπικριτῆ : προφανῶς πρόκειται γιά ἀνωνυμογράφημα, ὅπως ἀνωνυμογράφημα εἶναι προφανῶς καὶ τὸ δικό μας σπάρραγμα : «ὅτι τὸ ἐπιθετὸν του εἶναι, ἀδιαφορῶ», γράφει στὸ τέλος ἡ Εἰδηση, ἐνῶ, ἀνάλογα ἡ Προσφώνηση τελειώνει : «τῆς ἀμαθείας Σου ὁ ἀπειθέστατος δοῦλος Σκαναρέλιος». Ὁ «ἀνώνυμος τοῦ 1789» ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1790.

Ἀδύνατον μοῦ εἶναι αὐτὴν τὴν ὥρα νὰ προτείνω ἕνα ὄνομα γιά τὸν ἀνωνυμογράφο. Καὶ ὅμως θά εἶταν ἡ περίσταση νὰ γίνεῖ κάτι πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴν : ἔχουμε, τέλος πάντων, νὰ κάνουμε, ἂν οἱ ὑπολογισμοί μου εἶναι σωστοί, μὲ τὸν πρῶτο συγγραφέα ἔργου δημιουργικῆς πεζογραφίας στὴν νέα ἑλληνικὴ γλώσσα· ἐξάλλου, τὰ ἀφηγηματικὰ του προσόντα εἶναι τόσο σημαντικὰ ὥστε νὰ δικαιολογοῦν μιὰ προσπάθεια γιά νὰ προσδιορίσουμε τὸν γράψαντα, πού τίποτε δὲν ἀποκλείει νὰ βρεθεῖ ὅτι μᾶς εἶναι καὶ ἀπὸ ἄλλοῦ γνωστός¹. Ἔτσι, αὐτὸ πού μᾶς μένει τώρα εἶναι, τὸ ἀπὸ κάποια ἀποψη ἀκόμη πιὸ σημαντικό, νὰ προσπαθήσουμε νὰ περιγράψουμε τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ πνευματικὸ κλίμα μέσα στὰ ὁποῖα κινεῖται ὁ συντάκτης τοῦ πεζογραφήματος αὐτοῦ.

Τὸ ἔργο εἶναι à clef. Πρόκειται, δηλαδή, γιά βίαιο λιβελογράφημα ἐναντίον συγκεκριμένου προσώπου, ντυμένο τὸ σχῆμα τοῦ μύθου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τουλάχιστον ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ ἀφηγήματος παρουσιάζει τὸ Ἰάσιο· ὁ Πάρων εἶναι σημαντικό πρόσωπο τῆς Μολδαβίας. Μερικὲς ἐνδείξεις μᾶς φέρνουν πρὸς τὸ Τριέστι· ἄλλες ὁμάδες φαινομένων θά εἶταν ἐνδεχόμενα νὰ ἀναφέρονται στὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα διεδραμάτισαν ρόλο στὴν Ἀθωνιάδα· δηλαδή κατεξοχὴν στὸν ἴδιο τὸν Βούλγαρη. Πάντως ἕνια ἀπὸ τὰ ἀναγραφόμενα ὀνόματα ταυτίζονται

στὸ τέλος τὸν παρακαλεῖ : «τοιαῦτα τοῦ λοιποῦ, μηκέτι μοι μηδ' ἀναγγέλαις μηδὲ προβάλοιον» (σ. 53). Γιά νὰ γίνεῖ πιὸ ἔντονη ἡ συσχέτιση, ἄς προστεθεῖ ὅτι τὸ δεύτερο τοῦτο γράμμα στρέφεται ἐναντίον τοῦ Ψαλίδα, ὁ ὁποῖος στὴν προηγούμενη περίπτωση εἶχε δημοσιεύσει τὸ γράμμα πού ὁ Βούλγαρης εἶχε στείλει στὸν ἀνώνυμο

κληρικὸ τῆς Τεργέστης.

1) Πάντα πρέπει νὰ ἔχει κανεὶς στὸν νοῦ του τὴν πρόωρη ἐξαφάνιση ἑνὸς ὀνόματος ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν γραμμάτων· ἀλλὰ ὅταν τὸ θέμα ἀξίζει, ὅταν πρόκειται γιά συγγραφέα ὁ ὁποῖος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀπλὸς δέκτης ρευμάτων, τότε χρῆος ἔχουμε νὰ ἐξαντλοῦμε τὴν ζήτηση σχετικὰ

χωρίς ἀμφιβολία : εἶναι, πάντως, ὁ Ποστελνικοβενιεροδημητράκιος, ὁ Δημήτριος Βενιέρης δηλαδή, τοῦ ὁποίου μᾶς εἶναι ὅπωςδήποτε γνωστή ἡ δράση στήν Τεργέστη καί στά 'Επτάνησα' ὁ Θωμᾶς Κάρας, ὁ νομικός τῆς Μολδαβίας. Ὁ τζαρλατάνος Φωτάκης θά μπορούσε νά εἶναι ὁ ἰατρός Φώτης, ὁ ὁποῖος ἔδρασε ἰδίως στό 'Ιάσιο, ἀλλά οἱ χρονολογίες δέν εὐνοοῦν ἀπόλυτα τήν ταύτιση· ἀντίθετα, εἶναι ἀπολύτως πιθανό ὁ Δανιηλ-ιερομοναχοθαυμαστάνθρωπος νά εἶναι ὁ Δανιήλ Φιλιππίδης¹.

Τέλος, μᾶς μένει νά δοῦμε τὰ στοιχεῖα ὅσα προκύπτουν ἀπό τὸ ἔργο, ἀναφορικά μὲ τὸν συγγραφέα του, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς βιογραφίας. Ἡ παιδεία του εἶναι γαλλική : μιμεῖται τὸν Lesage καί ἔχει ὑπαινιγμούς πολὺ συγκεκριμένους σὲ περισσότερα ἀπὸ ἓνα ἔργα τοῦ Βολταίρου. Τὸ βιβλίο ἔχει τυπογραφικὰ λάθη· ὥστόσο οἱ τύποι ποὺ ἀπαντοῦν 'Ανακρεῶν (δύο φορές) καί ἑλλησίους κάμπους, ὀδηγοῦν στήν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ ἄνθρωπο τοῦ ὁποῖου ἡ μόρφωση ἐστάθηκε μάλλον γαλλική παρά ἑλληνική. Στις παρατηρήσεις αὐτές θά εἶχα ἄλλες δύο νά προσθέσω, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία εἶναι περίπου αὐτονόητη : ὁ ἀνώνυμος γνωρίζει τὴν μολδαβική· ἡ ἄλλη θά μπορούσε νά ἀποβεῖ ἀποφασιστική προκειμένου νά ἀναζητήσουμε τὴν πατρότητα : ὁ ἀνώνυμος φαίνεται νά γνωρίζει μαθηματικὰ ἀνώτερα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μπορούσε κανεὶς τότε νά διδασθεῖ στήν ἑλληνική 'Ανατολή. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ περιορίζει πολὺ τὸν κύκλο τῶν πιθανῶν συντακτῶν τοῦ ἔργου².

Κ. Θ. Δημαρᾶς

μὲ τὸ συγκεκριμένο πρόσωπο, τοῦ ὁποῖου ἡ ταύτιση μπορεῖ νά δώσει τὸν τρόπο νά ἀρτιώσουμε τὴν γνωριμία μας μὲ μία γνωστὴ προσωπικότητα.

1) Ἄν εἶναι ὁ Δανιήλ Φιλιππίδης, θά εἶχαμε ἐδῶ ἓνα χρήσιμο terminus.

2) Δύσκολο ὅμως φαίνεται (χωρὶς τοῦτο νά ἀποκλείεται ἐντελῶς) νά μὴν πρόκειται εἴτε γιὰ "Ἑλληνα εἴτε γιὰ ξένον ἐξελληνισμένο ἀπὸ γλωσσικὴν ἀποψη : φανερό εἶναι ὅτι κοινωνικὰ κινεῖται μέσα σὲ κύκλον ἑλληνικὸ μάλλον παρά μολδαβικόν. Ἄν ἓνας Γάλλος ἤξερε μὲ ἀρκετὴν ἀνεση τὰ ἑλληνικά, γιὰ νά μπορεῖ νά γράψει

ἓνα τέτοιο κείμενο, θά εἶταν ἐπόμενο ἀπὸ κάποιον νὰ τὸν ἐγνωρίζαμε. Στὴν ὁρθὴν ἀποτίμηση τῶν μαθηματικῶν του γνώσεων, οἱ ὁποῖες φαίνονται ἀπὸ κάτι σὰν γριφάριθμο ποὺ βρίσκεται στό τέλος τοῦ σωζομένου κειμένου, μὲ ἐβοήθησαν ἔμμεσα ὁ L. Coutelle, καί ἄμεσα ὁ καθηγητὴς Ν. Κρητικός· ἀμφοτέρους εὐχαριστῶ θερμότερα γιὰ τὴν εὐγενική, ὀλοπρόθυμη καί ἀποτελεσματικὴ συμπαράστασή τους. Πάντως δέν ἀποκλείεται νά ἐξοῦσαν στό 'Ιάσιο λόγιοι μὲ ὑψηλὴ μαθηματικὴ κατάρτιση παράδειγμα, ὁ ἴδιος ὁ Φιλιππίδης, ἀλλά καί ὁ Μοισιόδακας.